

RÄTTSSTATEN

Av professor NILS HERLITZ

VI TALA nu för tiden ofta om rättsstaten. Det är egentligen ett ord, som har skapats av den tyska rättsvetenskapen och funnit riklig användning i Tyskland, medan det knappast har någon riktig motsvarighet vare sig i Frankrike eller de anglosaxiska länderna. Här i Norden har det icke heller av ålder haft något säkert rotfäste i den politiska och juridiska terminologien. Det är betecknande, att Nordisk familjebok så sent som 1916 icke hade något att förmäla om rättsstaten. Men detta är naturligt. Begreppet hör till dessa värdebetonade, polemiska, programmatiska begrepp, som egentligen vinna insteg, då det finns något att bekämpa: i detta fall en stat, som icke är rättsstat. Den klangen hade ordet i Tyskland, då det särskilt blev ett fältrop för liberala strävanden. I Norden var det ganska sent som vi fingo syn på företeelser mot vilka man kunde gå till storms under rättsstatens tecken. Men under de senaste 30 åren har begreppet fått aktualitet även hos oss. Severin Christensens bok om »rättsstaten» (1911) gav uppslaget till ett danskt politiskt parti, som ännu består. På 1920-talet började ordet bli vanligt i vetenskapsmännens vokabulär. Och då den totalitära staten gjorde sitt segertåg, kom ordet i var mans mun med en djup och lidelsefull klang, som ett samfällt rop om befrielse från en svår förbannelse: vi vilja något annat än detta, vi vilja en rättsstat!

Det är med ordet rättsstat som med så många andra: frihet, demokrati o. s. v. Det bottnar närmast i känslor och instinkt, ger ofta icke uttryck åt klart utformade tankar. Jag vidgår villigt, att jag själv ofta begagnat det i politisk debatt, ibland kanske också i vetenskapligt skriftställerier utan att vare sig för mig eller för andra göra tydligt vad jag menat. Ingalunda inlägga alla, som bruka ordet, samma mening i det; långt därifrån. Litet var kunna

Föredrag vid en av Nordiska ekumeniska institutet den 27—29 augusti 1951 anordnad konferens på Hurdals verk i Norge om Kristendomen och rätten.

vi förena oss i det allmänna kravet på att rätten skall komma till heders, men därmed åsyftas i själva verket ganska olika ting. Det händer, alldeles som då det talas om frihet och demokrati, att stridande grupper gå till kamp mot varandra under samma fältrop. Det skall icke förglömmas, att somliga nazistiska författare hävdade, att Hitlerstaten var en äkta rättsstat.

Det må icke begäras, att man skall kunna råda bot för denna förvirring genom att precisera vad som är ordets juridiskt »riktiga» betydelse. Riktiga betydelser kan en jurist ange för ord, som ingå i ett visst regelsystem, men icke för sådana, som blott höra till vetenskapligt och politiskt språkbruk. Här finnes intet utrymme för någon begreppsrealism, här får man nöja sig med att registrera ett vagt och växlande språkbruk och konstatera, huruledes mångahanda olika tankar knutit sig till ett och samma ord.

Emellertid skall jag ej heller inlåta mig på någon ord- och begreppshistorisk utredning — som, om jag kunde utföra den, säkert bleve omständlig och förvirrande. Här skall blott göras ett försök att i mycket allmänna drag karakterisera de tankegångar, som kommit till uttryck i ordet rättsstat.

Tydligt är att var och en, som brukar detta ord, därmed vill utmärka en stat, där något, som kallas rätten, på något vis spelar en särskild roll. Ordet rättsstat är sålunda meningslöst för den som, med den Kelsenska skolan, sätter likhetstecken mellan staten och rätten. Rätten måste förutsättas vara något annat än staten. Vad är den då? Den nu för tiden allmänt gängse rättspositivismens svar är, att rätten är något, som staten skapar, intet annat. Rättsstat kan från denna utgångspunkt beteckna en stat, som skapar och upprätthåller en rätt. Men då ligger den invändningen nära till hands, att varje stat i själva verket har sin rätt och alltså är en rättsstat, att termen således även från denna utgångspunkt är meningslös. Man kan emellertid också mena, att en rättsstat är den stat, som på ett särskilt sätt vårdar sig om rätten, fattad såsom en av statens funktionsformer eller verksamhetsområden. Det är något dylikt man tänker på, då rättsstaten sättes i motsats till t. ex. kultur- eller välfärdsstaten (som erkänner andra statsändamål än rättens hävdande) eller förvaltningsstaten eller polisstaten (som ger förvaltningsapparaten funktioner, som egentligen skulle tillkomma lagstiftningen eller rättskipningen) eller maktstaten (som låter makt gå före rätt). Eller man kan mena att rättsstaten

är den stat, som upprätthåller ett system av rättsregler av ett visst bestämt innehåll (till skillnad från sådan rätt, som icke kan godtagas).

Sådana tankegångar behöva i och för sig icke innefatta annat än en rent teoretisk klassificering från en fritt vald utgångspunkt. Man gör sig en viss föreställning om vad man vill kalla för rätt. Och man prövar, huruvida en viss stat ger den så fattade rätten den ställning, som definitionen fordrar.¹ Oändligt skiftande äro de handlingsmönster, som sålunda — mer eller mindre utformade — ha använts som kriterier vid staternas klassificering, skiftande i uppfattningen om vad som skall kallas för rätt och i uppfattningen om vilken roll denna rätt bör spela i staten för att den skall kunna kallas för en rättsstat.

Men talet om rättsstaten innebär oftast något annat och mera än en teoretisk klassificering. I själva ordet rätt ligger ju innesluten tanken på någonting, som gäller, förbinder, förpliktar, skall eller bör förverkligas — eller hur man eljest vill uttrycka saken. Och då man tänker sig rätten såsom spelande en särskild roll i staten, är det oftast fråga om en rätt, en rättvisa, som tänkes gälla i och för sig oberoende av staten och som staten *bör* förverkliga. Därmed är man inne på den tankegång, som framför andra givit idén om rättsstaten dess styrka och slagkraft. Man föreställer sig rättsstaten såsom den stat, som respekterar, förverkligar, skyddar eller främjar denna rätt, denna rättvisa.

Det behöver knappast här klarläggas, hur starkt föreställningen om en för staten bindande rätt gjort sig gällande i den europeiska kulturvärlden. Den var väl i själva verket ända fram till nyare tid en allmänt omfattad övertygelse, att det finns en rätt, som är människorna given, icke skapad av deras gottfinnande — vare sig den nu uppfattades som grundad i Guds vilja, i naturens ordning eller på annat sätt. Mycken tankemöda har från sådana utgångspunkter nedlagts av filosofer, teologer och jurister på att fixera denna rätts innebörd och precisera, vad den kräver av staterna och deras lagstiftning. Omisskännligt är också, vad sådana tankegångar betytt i statslivet.

Ett mycket betydelsefullt sådant tankekomplex kom till uttryck i rättighetsförklaringarna vid 1700-talets slut och senare. Föreställningen om mänskliga rättigheter, som staten ej får förgripa sig på,

¹ Ofta talar man i stället om den ideala »rättvisan» eller »rättfärdigheten» till skillnad från statens »rätt». Andra uttrycka motsättningen med orden »rätt» och »lag».

har utövat ett mäktigt inflytande i den europeiska kulturvärlden. Rättighetsförklaringarna ha verkat såsom något av en rättsstatens internationella kodex, respekterad även på många håll, där inga författningsbestämmelser i ämnet funnits. På sätt och vis ännu starkare har kanske föreställningen om en för staten och dess lagstiftare bindande rätt gjort sig gällande på rättslivets centrala områden, inom civil- och straffrätt. Från den ena eller den andra utgångspunkten byggde juristerna utan tvekan på aprioriska rättsbegrepp och rättsgrundsatser, bedömde huruvida det fanns någon s. k. »rättsgrund» för det eller det positivrättsliga institutet, uttalade sig om vad lagstiftarna »kunde» eller »hade rätt att» göra, om vad som i och för sig, oberoende av positiv lag, är rätt i avseende på förhållandet mellan makar, mellan föräldrar och barn, mellan köpare och säljare, mellan den, som vållat en skada och den som lidit den, o. s. v., eller om brott och rättvisa straff. Med denna inställning var det naturligt för den juridiska vetenskapen att icke bygga på inhemskt rättsmaterial allenast; rättsvetenskapen framträdde icke blott som internationell, för att sammanställa och lära av andra länders rätt, utan mer eller mindre också som övernationell, med anspråk på att kunna forma satser av allmängiltig betydelse. Bilden avrundas, om man iakttaget, att sådana allmängiltiga rättsregler, från vilka man utgick, även ansågos tillämpliga på förhållandet mellan staterna, innan man lärt sig att fatta dem såsom lydande under helt andra normer än de enskilda människorna.

I en sådan tankevärld, som här skisserats, fick rättsstaten en gripbar innebörd. Man menade sig kunna peka ut ett komplex av rättsregler, som hörde rättsstaten till.

Denna tankevärld kan tyckas oss helt slocknad. Men låt mig, innan jag går vidare, framhålla, hur mycket som ännu finnes kvar av den. Jag syftar icke blott på den ofta gjorda iakttagelsen att man alltjämt i juridiken, t. o. m. hos de mest positivistiskt orienterade rättsvetenskapsmän, kan iakttaga aprioriska, »naturrättsliga» inslag. Vad som särskilt bör konstateras som ett viktigt underlag för det följande är, att människorna i gemen icke tyckas vilja släppa föreställningen om att det finnes något i och för sig rätt och om att man därur kan härleda bestämda krav på staten. Jag har erinrat om, att ett sådant rättsmedvetande med elementär styrka riktade sig mot orättfärdiga statsordningar under krigsåren. Men samma reaktion upplever man dagligdags i mindre

skala, med spetsen riktad mot vad som uppfattas som maktmissbruk och orättfärdighet, som otillåtligt i en rättsstat. Ibland taga dessa föreställningar formen av bestämda påståenden om vad som är rätt. Men de röja sig i andra fall i, att man vädjar till teologer eller jurister att ge ett auktoritativt besked om sådant, som lekmanaförståndet icke förmår utreda — vädjanden, som icke låta sig avspisas med upplysningar om vad som står i lagen.

Det karakteristiska för nutiden är emellertid, att dessa rättsföreställningar äro så vilsna och växlande, så obestämda och osäkra. De ha mer eller mindre rotfäste i de enskilda människornas eller samhällsgruppernas medvetande. Men var finnes den absoluta och objektiva sanningen, vem kan ge ett besked med anspråk på auktoritet och giltighet! Det är här det brister. Vänder man sig till dem, som tyckas böra kunna reda ut begreppen, får man svävande besked.

I detta sammanhang tänker jag närmast på juristerna. Naturligtvis möter man hos dem olika inställningar. Men den allmänna tendensen är otvetydig. Den nutida juridiken har som så mycket annat nationaliserats och blivit rättspositivism. Det är en viss stats rätt, som juristen har att uttolka. Vidgar han sina perspektiv, är det för att hämta incitament och jämförelsematerial från andra länder och tider, icke för att lyfta blicken över dem alla. En blick över världen och historien blottar för övrigt för honom alla rättsföreställningars relativitet, deras beroende av samhällsförhållanden och tänkesätt. Mycket få äro de, som tilltro sig att precisera, vad som skulle menas med rätten i och för sig, rättvisan, rättfärdigheten. Och de flesta ha släppt hela föreställningen om en rätt med absolut giltighet. Visst får man alltjämt höra jurister uttala sig om vad som vore den »riktiga» rätten i det ena eller det andra hänseendet. Men därmed giva de egentligen blott uttryck åt sitt rättsmedvetande, åt enskilda människors tankar, låt vara med den särskilda auktoritet, som kunskaper och skolat omdöme kunna skänka. Juristens ord få i varje fall icke den tyngd, som förr åstadkoms genom den samfällda principiella tron på en absolut giltig rätts förhandenvaro — även om människorna divergerade vid sina försök att tolka den. Och därtill kommer att han merendels står så ensam; var finns nu för tiden en *communis opinio doctorum*, då det gäller annat och mera än att tolka ett stycke positiv rätt!

Man kan kanske här tala om ett »klerkernas svek». Men naturligtvis är sammanhanget komplicerat. Vem vågar t. ex. bryta staven över det oförbehållsamma och obundna sanningsökande, som

ligger bakom splittringen och osäkerheten i vår tids andliga liv! Framför allt är det påtagligt, att den nutida juridikens syn på rätten till stor del beror av ofrånkomliga, överväldigande samhällseliga realiteter.

Att idéernas himmel har skymts bort sammanhänger ju med utvecklingen av de moderna staterna, som sedan något århundrade tillbaka rest sig allt högre i sitt suveräna majestät, i sin maktfullkomlighet och själv tillräcklighet, som de centra kring vilka allt mänskligt liv tvingats att orientera sig. Låt oss icke tänka blott på Hitlerstaten och dess likar. De ha fyllt oss med fasa, men det mest skakande är iakttagelsen, att de bragt till uttryck i extrem form krafter, som tillika äro verksamma hos oss själva. Hur självklart har det inte blivit oss — allt under det att vi med avsky vända oss bort från »maktstaten» — att utgå från den faktiska makten som ett av de väsentliga momenten i allt rätts- och statsliv! Hur acceptera vi inte — utan minsta kritik — samhällsnyttan, det egna folkets välfärd, levnadsstandard, lycka som det yttersta ändamålet för all statsverksamhet! Hur naturligt har det inte blivit för oss att staten — allvis, allgod, allestädes närvarande — griper in med vilka medel som helst i det mänskliga levernet! Hur väl finna vi oss inte till rätta som kuggar i ett sinnrikt maskineri! Och hur lätt ha vi inte accepterat den ofrånkomliga konsekvensen: att folken bli varandra alltmera olika, att allt högre murar resas mellan dem, att det vi en gång voro på väg att uppnå av internationell gemenskap går till spillo! På rättslivets område känner man starkt skillnaden. Det har funnits en tid, då kanske det mesta av den rätt, som människorna levde under, hade åtminstone ett övernationellt inslag; den rätt, som möter en nutidsmänniska, är den, som varje stat har skapat efter sina behov.

Detta är det utgångsläge en nutida jurist befinner sig i när han tillfrågas om rättvisan, om rättsstaten, om de rättsregler man kan fordra att en stat skall upprätthålla. Om han inte helt avvisar frågeställningen, måste han i allt fall sväva på målet, osäker om de teoretiska grundvalarna för frågeställningen, medveten om tidernas, förhållandenas och meningarnas växling och med perspektivet mer eller mindre begränsat till den rättsordning han är satt att tjäna.

Några strödda glimtar från juristens arbetsområde kunna konkretisera den bild, som jag här försökt teckna.

Hans centrala uppgift gäller alltjämt förhållandet medborgarna emellan, om vars riktiga gestaltning äldre jurister hade så mycket

att säga. Det försiggår en stark utveckling på detta område, betingad av en mångfald olika faktorer: en ny syn på äktenskap och familj, på kapital och arbete, på arbetsmarknadens förhållanden och mycket, mycket annat. Får man i diskussionen om dessa förhållanden höra talas om vad som är rätt, rättvist, rättfärdigt, är det icke annat än uttryck för enskilda människors och grupper på olika sätt grundade åsikter om, hur det borde vara. Oförmedlade stå t. ex. ofta mot varandra tankar om social rättvisa, individualistiskt präglade rättsåskådningar av äldre typ och nakna intressen, som på svaga grunder iklädas rättsanspråkets form. Rättsvetenskapen kan själv icke komma med ord, som väga tyngre.

Läget inom straffrätten är karakteristiskt. En utpräglad rättsstatlig idé var på sitt sätt idén om rättvisa straff, om en rättvis relation mellan brottet och straffet. Den tanken gav en fast grund för straffrätten. Men den spelar nu för tiden en mycket undanskjuten roll. Den är överflödigt för dem, som mena att straffens egentliga funktion består däri, att hotet om straff skall avhålla människorna från att begå brott (den s. k. generalpreventionen). Men framför allt är idén om rättvisa straff främmande för dem, som mena att straffets enda uppgift är att åstadkomma, att brottslingen icke begår nya brott (den s. k. specialpreventionen). Principen för straffets utmätning och gestaltning är från denna utgångspunkt icke, att brottslingen skall drabbas av den vedergällning, som brottet rättvisligen förskyller, utan att han skall få den behandling, som gör honom till en för samhället nyttig medborgare.

Starkast förnimmer man måhända rättsstatsidéernas relativisering och upplösning, när det gäller frågan om det rättvisa förhållandet mellan stat och individ.

I de mänskliga rättigheternas system ingick som ett väsentligt moment skyddet för privategendomen och för näringsfriheten. Den extremt individualistiska syn, från vilken systemet i denna del utgick, är emellertid för länge sedan uppgiven; den bär en förgången tids prägel och är ej förenlig med nutida begrepp om rättvisa. Men var skall gränsen gå mellan den enskildes rätt och samhällets? Vi äro mycket långt från att kunna uppställa någon allmängiltig standard. Samhällets grepp om den enskilda ekonomin har överallt hårdnat, men greppen ha tagits på olika sätt och deras intensitet har växlat — allt efter olika behov och intressen. Även om man rannsade så besläktade stater som de nordiska, skulle skillnaderna bli påfallande. De enskilda äro kuggar i statsma-

skinerier med högst olika konstruktion. Hur skall man för dem kunna åstadkomma någon sorts standardisering?

På ett annat plan ligger frågan om allt, som kan hänföras till andlig och personlig frihet. Kanske är detta den punkt där rättsstatstraditionerna behållit mest av sin styrka och sin konkretion, och där de, vad angår den västerländska kulturvärlden, göra sig gällande mer likformigt än på andra områden. Det är betecknande — och märkligt — att man just i år lyckats skapa en konvention om dessa »mänskliga rättigheter», vilken torde ha utsikt att allmänt ratificeras av de europeiska staterna och bli en verklig internationell kodex. Men det är också av intresse att iakttaga de många förbehåll med vilka konventionens principer ha försetts. Det är strängt taget ganska blygsamma minimianspråk, som konventionen på allvar upprätthåller, anspråk, som i många länder måste betraktas som illa motsvarande, vad man kan fordra av en rättsstat. Därmed belyses klart, hur långt vi kommit från de högt spända ideal, som en trosviss tid trodde sig kunna upprätthålla. Låt mig blott såsom exempel framhålla, att bittra erfarenheter om vådorna av tankarnas fria flykt framtvingat starka tvivelsmål om möjligheten, att under alla förhållanden upprätthålla det obetingade kravet på tankefrihet, yttrandefrihet, tryckfrihet, församlingsfrihet, o. s. v.

Det hör med till bilden, att folkrätten har en osäker tillvaro. Principiellt står det fast, att den ytterst har sin grund i de suveräna staternas samtycke. För övrigt spänner den över ett litet område. Att nutidsstaternas — liksom förr i världen furstarnas — mellanhavanden skulle principiellt vara underkastade samma rätt som de enskilda människornas, det är en för länge sedan övergiven tanke.

På alla punkter göra vi samma iakttagelse om rättsstatsföreställningarnas osäkerhet och relativitet. Begreppet glider oss ur händerna, då vi försöka fixera det, på samma gång som dess teoretiska grundval ter sig så dubiös.

Det har hitintills närmast varit fråga om sådana rättsstatliga föreställningar, som hänföra sig till innehållet i den rätt, som man kan fordra, att en rättsstat skall upprätthålla. Det är vad man har brukat kalla materiella rättsstatsidéer.

Men man har också tagit fasta på formerna för statens verksamhet. Särskilt är det naturligt, att man har klamrat sig fast

vid dem, när man överväldigats av svårigheterna att fixera ett materiellt rättsstatsbegrepp. Statsverksamhetens former har man tagit fasta på dels därför att man betraktat vissa sådana former såsom i och för sig motsvarande rättvisans krav, dels därför att man menat, att de ge säkerhet för eller åtminstone en viss utsikt till att rättvisans krav med avseende på den positiva rättens innehåll skola realiseras. Där dessa former tillämpas, där — säger man — ha vi rättsstaten.

Dylika formella rättsstatsföreställningar ha länge gjort sig gällande vid sidan av de materiella, ofta nog kombinerade med dessa. Därvid är det än det ena, än det andra inslaget i statsmaskineriet, som man tillagt avgörande betydelse.

Till de formelement, vid vilka man har fäst sig, hör för det första lagbundenheten, normmässigheten, principen att konkreta rättsfrågor skola avgöras på grund av generella normer, så att det, som är lika, blir bedömt på lika sätt. Man skall icke underskatta betydelsen av denna grundsats, som ju på sätt och vis ligger innesluten i alla föreställningar om rätten; det är mycken orätt och mycket godtycke, som förebygges, om den upprätthålles. Men det är på samma gång uppenbart, att den icke på långt när är tillfyllest. Generellt formade lagar kunna ha det orättfärdigaste innehåll. De säkerställa ingalunda sådan likhet, som rättvisan kunde kräva. Ingenting hindrar, att den abstrakt formade lagen gör skillnad mellan fattiga och rika, arier och judar, regeringens vänner och dess fiender. Nej, med den rena normativismen kommer man icke långt. Om varje stat, som följer dess schema, kallas för rättsstat, har man kommit långt bort från den tankevärld ur vilken det ordet framsprungit. Även ur en annan synpunkt måste normativismens betydelse sättas i fråga. Normmässigheten står för oss som ett ideal, och vi ha svårt att tänka oss det rätta förverkligat annorledes än genom generella normer. Men alldeles nödvändigt är detta samband ingalunda. »En god domare är bättre än en god lag», heter det i de svenska domarreglerna. Och även i de moderna samhällena händer det, att de bästa insatserna i rättvisans tjänst göras, då regeringar, myndigheter och domare kunna handla obundna av lag. Normativismen är ett nyttigt, men icke tillfyllestgörande och å andra sidan icke heller på alla områden nödvändigt inslag i en rättsstat.

Det finns ett annat formellt inslag i rättsstatsföreställningarna, som spelat en ännu större roll. Man har tagit fasta på de människor, som utöva statens makt — annorlunda uttryckt: maktens

delning mellan människorna — och de former dessa människor verka i.

Hit hör först och främst folkrepresentationernas — nu för tiden tillägger man: de demokratiska folkrepresentationernas — medverkan i lagstiftningen. Man kan — det är tankegången — lita på att det rätta förverkligas, om folkets fritt valda förtroendemän inför offentligheten rådslå och besluta om allmänna angelägenheter. Vad författningarna föreskriva om folkrepresentationernas rättigheter och om fria val är sålunda ägnat att förverkliga rättsstaten. Lagstiftningens överensstämmelse med rättvisans krav säkerställes yttermera genom den fria, öppna diskussionen om allmänna angelägenheter.

Här är icke platsen att diskutera demokratiens välbekanta ideologi. Redan den antydning, som gjorts om dess innebörd, ger väl en erinran om hur diskutabel den ter sig i nutiden. Det är en mängd av frågetecken, som hopa sig. Man frågar sig till en början, om icke folkviljans maskineri kan urarta till tomma former, som i själva verket fyllas av främmande viljor. I den mån man verkligen kan säga, att folkviljan gör sig gällande, frågar man sig vidare: äro väljare och riksdagsmän på ett särskilt sätt skickade att finna vad rättvisan kräver? Vad säkerhet ges det för att icke varje väljargrups intressen präglade dess handlande? Då folkrepresentationernas huvuduppgift var att försvara folkets rättigheter mot regeringarna, och då rättsstatstanken framför allt bestod just i att hävda dessa, var läget ett helt annat än nu, då det framför allt gäller, att en majoritet skall väga olika samhällsgruppers intressen mot varandra. Allra minst har man något särskilt att vänta från nutida folkrepresentationer i fråga om sådana rättvisekrav, som avse det egna folkets förhållande till andra. Invecklade i allsköns uträkningar om olika samhällsgruppers levnadsstandard och vad därmed sammanhänger, kunna de kanske höja sig till insikten om intressen, som är gemensamma för hela folket. Men därifrån är det ett långt steg till att böja sig inför kraven på rättvisa mellan folken.

Nej, folkstyrelsen är sannerligen icke tillfyllestgörande ur rättsstatssynpunkt. När man i nutidens samhällen — så som man alltid gjort — ivrigt debatterar vad som är rätt och vad som är orätt i statsmakternas handlande, stå folkrepresentationerna under en lika hård kritik som någonsin forna tiders enväldiga makthavare. Man får icke ens rygga tillbaka för den slutsatsen, att folkstyrelsen icke under alla förhållanden är outhärdlig. Man får akta sig att

upphöja den nutida demokratiens formsystem till ett allmängiltigt ideal. Det är ingen nödvändig konsekvens av rättsstatstanken.

Självständiga domstolars tillbörliga inflytande brukar också framhållas som ett tillförlitligt formellt kriterium på rättsstaten. Men också på denna punkt har man anledning till kritiska reflexioner. Naturligtvis ligger det något värdefullt i tanken, att juridiskt skolade män i självständig ställning med de för domstolväsendet karakteristiska arbetsmetoderna ha särskilda möjligheter att bringa rätten till heders. Men domstolarna äro i första hand lagstiftningens tjänare. Det är bara när lagen tiger eller dess tolkning eller tillämpning är oviss, som domarnas insats är av självständig betydelse. Och det finnes mångfaldiga frågor, som äro av den art, att de icke lämpa sig att avgöras efter sådana grunder, som en domare är van att tillämpa. Det är svårt att utpeka en viss verksamhetsfär, där domstolarna vore omistliga.

Det resultat, jag har kommit till, är mycket negativt. Jag har inte som talesman för rättsvetenskapen trott mig kunna uppställa något program för rättsstaten och än mindre ådagalägga, med vad fog ett sådant program skulle kunna göra anspråk på att efterlevas av staterna. Jag är som vetenskapsidkare positivist och kan inte komma längre — jag tilltror mig icke ens att antyda tanke-linjer efter vilka man kunde komma till andra resultat.

Men jag kan åtminstone konstatera, vad vi ha mistat och vad vi behöva. Rättsstatstanken, som principiellt ställde staten under rättens herravälde, har varit av omätlig betydelse, och det är — trots allt vad vi i övrigt vunnit — en fruktansvärd förlust, som vi ha lidit genom att den har förvittrat. Det obegränsade stats-herravälde, som vi nu leva under, är en olycka. Det är ödesdigert för varje särskilt folk, som är utlämnat åt den hämningslösa kampen mellan olika intressen, åt en ständigt fortgående strid om det materiella arv, som folket råder över. Det är ödesdigert för förhållandet mellan folken, som vart för sig gestalta sin egen rättsordning och icke veta av någon annan princip för umgänget med andra än det största möjliga förverkligandet av statsnyttans fordringar. Främlingskapet folken emellan är särskilt så till vida ödesdigert, att det upplöser det gemensamma rättsarv, som eljest kunnat med styrka göras gällande mot statsverksamhetens urartning. Det är ett livsbehov för mänskligheten, att rättsstatsidén åter kommer till heders, gripbar och auktoritativ.

Detta måste innebära, att idén om något som i och för sig är

rätt väckes till nytt liv. Självfallet tänker jag icke på något för alla tider och folk giltigt idealt rättssystem, en trygg naturrättslig kodex. Föreställningen om en rätt, som binder oss alla, måste innesluta tanken på den oavslåliga anpassning efter växlande förhållanden och problem, som hör till rättens väsen. Det är intet återupplivande av 1789 års idéer, som föresvävar mig. I väsentliga delar höra de en gången tid till. Det är nutidens problem, som nutidens rättstänkande måste taga standpunkt till. Det måste i sitt värdesystem infoga idén om social rättfärdighet, ge utrymme åt det nödvändiga tvånget såväl som åt friheten, utveckla ett plikternas rättvisa system såväl som rättigheternas o. s. v.

Allt detta måste — som sagt — ske med beaktande av hur förhållandena skifta efter folkens sociala struktur, bildningsstandard o. s. v. Men ett riktmärke får icke tappas ur sikte, om rättstänkandet skall kunna ge vår tid vad den behöver: det skall ha en bredare grundval än den trångt nationella och en universell syftning. Hur mycket beaktande som än skänkes åt olika folks särskilda problem, får det icke stanna vid ett isolerat bedömande av ett folks förhållanden; det väsentliga är just att fatta mänsklighetens grundläggande problem i ögonsikte, att i en tid av splittring fasthålla det gemensamma. Den skyldiga hänsynen för egenart och olikheter får icke, det är en väsentlig sak, sträcka sig till staternas godtyckligt skiftande anspråk på herravälde över människorna. Den tidens sjukdom, som skall bekämpas med rättsstatstanken, består främst just i den avgudadyrkan, som ägnas åt staten. Det är för dess makt, som gränser skola dragas. Det gäller alla stater, även de demokratiska. Skall det på allvar ges suum cuique gäller frågan icke minst att med den auktoritet, som generellt giltiga rättstankar kunna göra anspråk på, säga till dem, som i staternas namn härska över sina medmänniskor: härintill men icke vidare, given Gud vad Gud tillhör.

Huruvida tidens tankar skola komma att röra sig i sådan riktning, det beror icke av vetenskapen; vetenskapliga tankeskapelser kunna icke förvandla människornas sinnen och verkligheten i övrigt. Vad det först och sist kommer an på, det är, om folkens törst efter rättfärdighet är — eller blir — tillräckligt stark.

Men det är å andra sidan uppenbart, att vetenskapens insatser av tankearbete äro nödvändiga, om den dunkla instinkten — som otvivelaktigt finnes — skall få medvetenhet och form. Här finnes det utrymme för insatser från många olika håll: från teologer

och jurister, från sociologer och nationalekonomer, från filosofer och psykologer — från alla dem, som hava till uppgift, att från olika utgångspunkter tänka över den mänskliga sammanlevnadens villkor.

Det vore av stor betydelse, om man från vetenskapsmännens sida försporde en ny ton, en förskjutning i frågeställningarna, en strävan att på nytt få grepp om något absolut giltigt. Samhällsvetenskaperna och människostudiet ha nått mycket djupt i rannsaket av de krafter, som driva sitt hemlighetsfulla spel i själar och samhällsliv. Nu skulle man önska, att i allsköns samhällsvetenskapligt arbete få höra den frejdiga klangen av ett »böra» — detta ord, som, när allt kommer omkring, ändå ger uttryck åt det djupast mänskliga. Och denna klang skulle man önska att få höra rikt orkestrerad. Vad vi behöva, är icke blott teoretiska grundvalar för tron på eller övertygelsen om det absoluta i och för sig, utan också och framför allt, ett sådant rikt och konkret innehåll i denna tro eller övertygelse, att den kan bli en levande makt i samhällslivet.

Men huru skall detta kunna ske?

Min oförmåga att ge en grundritning till en logiskt hållbar tankebyggnad i stället för den, som vittrat sönder, har jag redan bekänt. Men låt mig framhålla några omständigheter, som kunna ingiva en viss förtröstan.

Må man först besinna, att statsherraväldets ideologi, som nu behärskar tänkesätten, sannerligen icke är fastare grundad än den vacklande rättsstatsideologien. Den ideella grundvalen för de anspråk på respekt och lydnad, som de nutida staterna ha ärvt från den allmänliga kyrkan, är utan varje tvekan mycket klen. Om man ler åt äldre tiders förnuftsvidriga tro på en i Guds vilja eller i naturens ordning grundad rätt, har man sannerligen anledning att fråga sig, om vår tids säregna polyteism, dess kult av en mångfald »sockenstater» — för att använda Toynbees expresiva term — har en fastare teoretisk grundval. Förr eller senare måste väl denna avgudadyrkan ta ett slut.

Och må man icke misströsta, därför att en övertygande logisk bevisföring ter sig orimlig a priori eller misslyckas. Den, som icke på det oförbehållsamma sanningssökandets grund kan forma ett motsägelseöst system och däri finna ett säkert stöd för krav med anspråk på absolut giltighet, kan bära fram etiska postulat som uttryck för en egen tro, en egen övertygelse, och kan kanske därmed göra samma verkan, om hans tankar sprungit fram ur en

levande känsla för eviga värden och en djup förståelse för tidens behov. Det är icke alltid de teoretiskt lödigaste tankarna, som betytt mest i världshistorien.

Det finnes redan nu många, som mer eller mindre målmedvetet söka sig fram i samma riktning men icke nått kontakt med varandra. Forskare och tänkare i skilda länder, som stängts inom nationella murar. Teologer och jurister, som inte förstå varandras språk. Teoretiker utan tillräcklig förbindelse med det levande livet. Kristna och okristna, som icke upptäckt, vad som förenar dem. Det är angeläget att sådana murar rivs. Ty ett nytt tänkesätt förutsätter en vid utsyn; det måste i sig förena olika vetenskapers rön och synpunkter. Varken den ena eller den andra fackvetenskapen räcker ensam till.

Ingen vetenskapsman kan emellertid önska något slags jättelikt team-work, där man efter ett utstakat program söker uppbygga ett enhetligt, allmänt omfattat lärosystem till världens frälsning. Så går det inte till i vetenskapens värld. Man har att knyta sina förhoppningar till de fria insatserna av enskilda vetenskapsmän. Med särskild tacksamhet skall man taga emot helgjutna systematiska verk, sådana som Emil Brunners *Gerechtigkeit*. Men mycket är vunnet, om nya tankar bryta fram i enskildheter, sätta sin stämpel på specialforskning och vetenskaplig diskussion.

Man når aldrig fram till någon *communis opinio* bland vetenskapsmännen. Det ligger i sakens natur, att de gå till sina värv från olika utgångspunkter, med olika sätt att tänka och se. Varje vetenskap har sin väg. Och inom var och en av dem bryta sig olika tänkesätt. Men historien ger många exempel på vad samspelet och växelverkan mellan olikartade tankeelement kan betyda för samhällsutvecklingen. Om dessa än för den kritiska tanken tyckas oförenliga, kunna de i människornas sinnen sammansmälta till mäktigt verkande världsbilder och värdesystem, när det blott i dem finnes något av en gemensam anda. Synkretismen är en stor kraft i samhällslivet. Vi ha i sanning behov av en alla goda krafter ekumenik. Men det kan icke råda någon tvekan om var den västerländska rättstanken haft sina rötter. Det är i det kristna budskapet, den kristna tron på varje människas egenvärde. Och det är från den källan, som de starkaste incitamenten till rättsstatstankens förnyelse kunna komma. Det är en källa, ur vilken både jurister och teologer kunna ösa.